

lius, ut est patris potestas in filium: interdum est etiam a natura, supposito tamen pacto humano, ut est potestas viri in uxorem in ordine ad gubernationem domus et personæ: aliquando est ex jure gentium, vel civili, ut potestas domini in servum bello captum: interdum ex humano contractu, ut dominium in servum qui se vendidit; et huc spectat potestas quæ per votum obedientiæ confertur ei cui obedientia promittitur. At vero potestas jurisdictionis per se primo respicit communitatem perfectam: nam pertinet ad politicam gubernationem, quæ in tali communitate est necessaria: nam ad imperfectam sufficit prior potestas. Atque hinc sequitur secunda differentia, quia in potestate jurisdictionis multo major vis ad coercendum et cogendum invenitur, quam in potestate dominativa; tum quia major est potestas communis quam privata; tum etiam quia ad communitatem perfectam tuendam, et omnes partes ejus in officio continendas, major coercitio necessaria est quam in privata domo, vel inter privatas personas: et ita non licet domino servire in servum, ut dicunt jura civilia, expeditque reipublicæ, ut severior correctio non nisi auctoritate publica fiat. Unde est etiam notanda tertia differentia, quia dominativa potestas ordinarie magis est in commodum habentis illam quam ejus in quem habetur, licet aliquando possit contrarium inveniri, maxime quando confertur ex pacto voluntario in eum finem ordinato, ut in obedientia ex voto debita frequentius servatur: posterior autem potestas per se, et ex primæva institutione sua est propter bonum communitatis in quam datur, ut capite præcedenti declaratum est.

6. *Ad ferendas leges necessaria est potestas jurisdictionis in legislatore.*—Ex his ergo concluditur veluti quarta differentia, quæ ad præsens refert. Dicendum est enim, ad ferendas leges necessariam esse potestatem jurisdictionis, nec solam dominativam per se sufficere. Ita docent canonistæ communiter, in c. *Cum accessissent*, et c. *Cum in Ecclesia sanctæ Mariæ* (per textum ipsum) de Constit., et in c. *Ecclesiarum*, et c. *Solitæ* de Major, et Obed., c. *Duo sunt*, et c. *Bene quidem*, 96 d. Bart. in l. *Omnes populi*; ff. de Just. et jur. in 1 q., princ., idem in l. *Imperium*, ff. de Jur. omn. judic., ubi, n. 8, ait legum lationem pertinere ad jurisdictionem meri imperii, vel existentis in gradu proximo. Quod ibi sequuntur communiter doctores, Antoninus, in c. ult. de his quæ fiunt a prælatis, et Baldinus, in lib. 1 ff.

de Just. et jur.; consentiunt etiam theologi cum D. Thoma, dict. quæst. 90, art. 3; q. 69, art. 5; 2. 2, quæst. 67, art. 15; Soto, lib. 1, de Just., q. 1, art. 3; Sylvester, Augustinus et alii Summistæ, verb. *Lex*. Sumitur etiam hæc assertio ex Aristotele, lib. 10 Ethic., c. ult., dicente: *Patris præceptio vires non habet, neque necessitatem, neque ullius omnino unius viri, nisi sit rex, vel aliquis talis: Lex autem vim habet cogentem*. Plato, in dial. Civilis, seu de regno, versus finem, *legum lationem* (dicit) *ad dignitatem regiam pertinere*, quod late prosequitur Plutarchus, in Comment. in Principe requiri doctrinam ait *legem esse principis opus*. Unde Philo, lib. 2 de Vita Moysis, in principio: *Regis* (inquit) *officium est jubere quæ oportet fieri, et vetare a quibus abstinere decet; cæterum jussio faciendorum et interdicio cavendorum proprie ad legem pertinet*. Eodem modo loquuntur Patres, Basilium, Hom., cap. 2, in initio Prov: *Si regnum* (inquit) *est legitima potestas, manifestum est quod ex rege, alioqui hoc nomine digno, exeuntes vitæ præceptiones multum apud omnes momenti habeant ad considerandam et consequendam in communi bono utilitatem*. Et Clemens Alexandrinus, lib. 1 Stromat., cap. 14, versus finem, legum ferendarum sapientiam, imperatoriam vocat, et maxime regiam, et infra: *Quemadmodum pastoralem artem omnium curam gerere dicimus, ita etiam legum ferendarum artem dicimus, virtutem hominum comparare, humanum bonum pro virib. excitantem, ut quæ gregis hominum curam gerat, et providentiam*.

7. *Confirmatur resolutio rationibus.*—Rationibus etiam potest facile hæc veritas declarari. Primo, quia legislatio est potissimus actus, quo respublica gubernatur, ideoque propter ejus commune commodum ferri debet, ut vidimus: ergo per se spectat ad potestatem gubernativam reipublicæ, ad quam pertinet ejus commune bonum procurare: hæc autem est potestas jurisdictionis, ut declaratum est. Item potestas dominativa per se est privata, quæ potest esse in una persona respectu alterius; potestas autem jurisdictionis per se est potestas publica, et ad communitatem ordinata; ergo hæc sola est principium proportionatum ad ferendas leges, quæ per se etiam ad communitatem referuntur, ut dictum est. Tandem potestas dominativa ad summum potest præcipere ex virtute obedientiæ, vel justitiæ, aut pietatis, quasi exigendo usum rei suæ, aut sibi promissæ: lex autem præcipit constituendo actum in propria specie virtutis juxta exigentiam

materiæ, in qua lex versatur, et in illa necessitatem imponendo: hæc autem efficacia est propria potestatis jurisdictionis, quia est actus publicæ potestatis; ergo hæc potestas est per se requisita ad leges ferendas.

8. *Quæ potestas jurisdictionis sit sufficiens ad leges ferendas.*—Recte autem (ut supra tetigi) advertit Bartholom. in loco allegato, non omnem potestatem jurisdictionis esse sufficientem ad leges ferendas: habent enim ordinarii judices jurisdictionem, et tamen leges ferre non possunt; requiritur ergo principalis quædam et primaria potestas in illo ordine: quia, sicut condere legem unus est ex præcipuis actibus gubernationis reipublicæ, ita præcipuam et superiorem requirit potestatem. Hæc autem potestas primaria et per essentiam in Deo est; communicatur autem regibus per quamdam participationem, juxta illud Sap. 6: *Audite reges, etc., quoniam data est a Domino potestas vobis. Non enim est potestas nisi a Deo*, ut dicitur ad Rom. 13. Et ideo unusquisque pro mensura potestatis sibi commissæ potest leges facere, et non amplius. Nam ut recte dixit Chrysostomus, in Psal. 44, circa finem: *Regum leges ratae sunt et validæ intra eorum fines. Romanorum Imperator Persis non posset ferre leges, nec Persarum Rex posset ferre leges Romanis*. Et sic de cæteris. Quomodo autem hæc potestas sit in omnibus, et ad eos dimanet, et quotuplex sit, et an semper sit necessaria ad condenda humana statuta, infra dicendum est, tractando de lege humana: ubi etiam explicabimus in quo gradu oporteat hanc jurisdictionem habere, ut ad legem ferendam sufficiat.

9. *In omni communitate semper esse aliquam potestatem supremam.*—Nunc solum adverto in omni communitate esse aliquam potestatem supremam in suo ordine, ut est in Ecclesia Pontifex, in regno temporali rex; in republica, quæ aristocraticè gubernatur (id est, per se ipsam), tota respublica. Non enim potest esse corpus, nisi sit monstrosum et mutilum, sine capite. Et de hoc capite ait D. Thomas, d. art. 3, esse, vel ipsam multitudinem, id est rempublicam, vel gerentem vicem ejus; potest autem vicem ejus gerere, vel qui ab ipsa est constitutus, vel qui immediate a Deo, ut infra dicitur. Ideoque ut ab utroque abstraheret, recte conclusit, *legem debere esse a persona publica, quæ totius multitudinis curam habet*. Constat igitur, potestatem ferendi leges humanas saltem esse in supremo capite, quodcumque illud sit, quia nec potest procedi in infinitum, nec in alio esse potest major potestas in

illo ordine. In inferioribus autem, et subordinatis principibus tanta erit, quanta illis fuerit communicata a capite: quod ex ratione numeris uniuscujusque, ex consuetudine, aut ex legibus, vel privilegiis intelligendum erit, ut infra latius dicitur.

10. *Fit satis rationi dubitandi ex D. Thoma.*—Ad rationem ergo dubitandi in principio positam recte respondet D. Thomas, supra, ad primum, legem naturalem posse considerari, vel prout est in subditis vel prout est in aliquo superiore a quo lata est. Priori modo est a natura insita ipsis hominibus, qui per eam gubernantur, eique obedire debent, et hac ratione quatenus illam in suis mentibus scriptam habent, dicitur unusquisque sibi ipsi esse lex, sicut codex legum interdum solet vocari lex, ut de libris veteris Testamenti ex Hieronymo supra diximus; liber autem mortuus non potest dici esse sibi ipsi lex, quia non potest se per legem in ipso scriptam gubernare: cor autem hominis est liber vivus in quo est lex naturæ scripta, et ideo quatenus illa regitur, dicitur sibi ipsi esse lex. Quomodo autem illa lex naturæ sit ab aliquo superiore potestatem habente, dicemus in libro sequenti. Ad confirmationem respondetur solam honestatem, vel justitiam actionis, quæ per legem humanam præscribitur, non esse satis ad propriam obligationem legis, et ideo licet in condendis illis legibus sit necessaria prudentia, et ideo intervenire debeant et soleant consilia sapientum: tamen illa non sufficiunt sine voluntate habentis potestatem, a qua potestate et voluntate lex accipit vim et esse legis, ut supra dictum est. Quando ergo dicuntur leges esse consulta sapientum, vel esse id quod ratione constiterit, aut quid simile, denominatio sumitur a proprietate quadam maxime necessaria, et fortasse posita est ad illius necessitatem indicandam: non vero quia illa sufficiat.

CAPUT IX.

UTRUM SIT DE RATIONE LEGIS UT SIT JUSTA ET JUSTE LATA, UBI DE ALIIS CONDITIONIBUS LEGIS AB ISIDORO POSITIS.

1. Expositis conditionibus in lege requisitis ex parte personarum, seu causarum quæ possunt extrinsece judicari; explicandæ veniunt conditiones veluti intrinsecæ, et actui in quem legis præceptum cadere potest, et ipsi actioni ferendi legem, quas ad justitiam revocamus, et sub illa comprehendimus omnes conditiones

positas ab Isidoro, lib. 5 Etymol., cap. 2, ubi sic inquit: *Lex erit omne quod ratione constiterit, duntaxat quod religioni congruat, quod disciplinae conveniat, quod saluti proficiat.* Videtur autem loqui magis de consuetudine humana quam de lege in genere, quamvis verba possint ad omnia accommodari. In eodem vero lib., cap. 21, et lib. 2, cap. 10, alias conditiones, vel easdem distinctius enumerat dicens: *Erit autem lex honesta, justa, possibilis, secundum naturam, secundum consuetudinem patriæ, temporis, locoque conveniens.* Quas etiam conditiones de lege humana interpretatur divus Thomas, 1. 2, quæst. 95, art. 3. Quia vero vel omnes, vel præcipuè illarum in omni lege locum habent, et ad concludendam legis definitionem necessarium est notitiam illarum habere, ideo earum explicatio convenienter in hunc locum cadit. Omnes autem revocamus ad duas conditiones in titulo insinuat, scilicet, ut lex sit justa, et juste feratur, quas ex professo explicabimus, et cum illis alias corollarie declarabimus.

2. *Prima assertio.*—*De ratione legis est, ut præcipiat justa.*—*Dupliciter consideratur lex ut justa.*—Dico ergo primo: De ratione et essentia legis est ut præcipiat justa. Assertio est non solum certa secundum fidem, sed etiam clara secundum naturalem rationem. Et ita eam tradunt non solum theologi, et Patres inferius allegandi, sed etiam passim philosophi in præcedenti capite citati. Declaratur autem in hunc modum, quia duobus modis intelligi potest legem debere esse justam, uno modo respectu ipsius actus exercendi a subdito ex vi talis legis, nimirum, quod talis sit ut possit ab eo juste fieri: alio modo respectu ipsiusmet legis, quod nimirum sine injuria homini imponatur: potest enim interdum actus esse talis, ut a subdito juste fieri possit, ut, verbi gratia, jejunare in pane et aqua, et quod superior injuriam illi faciat talem actum præcipiendo. Quam distinctionem tradidit D. Thomas, 1. 2, quæst. 96, art. 4. Hæc ergo assertio intelligitur de priori parte, seu modo legis justæ: nam ad distinguendam illam ab altera parte, diximus legem debere justa præcipere. Præterea justitia interdum significat particularem virtutem, interdum vero omnes: hic vero generatim accipiendum est, cum dicimus legem debere esse justam, quia id quod præcipit tale esse debet, ut juste et honeste, seu studiose fieri possit. Verumtamen hæc ipsa conditio dupliciter explicari potest, scilicet, vel negative, ut, scilicet, quod præcipitur nec

injustum nec turpe sit, vel positive, ut sit justum et honestum.

3. Conditio ergo hæc præcipue intelligitur priori modo, et sic est evidens; alia vero ratione invenitur in legibus divinis, et aliter in humanis. In divinis enim ratio est rectitudo per essentiam divinæ voluntatis: est enim Deus summe bonus, et ideo non potest aliquid pravum præcipere. Item quia non potest Deus sibi esse contrarius: ergo nec contraria simul præcipere manente contrarietate; vel ergo opus præceptum tale est, ut nullo modo possit ab illo separari iniquitas, ut est mentiri, vel odio habere Deum, vel ei sufficienter loquenti non credere, et similia; vel est tale, ut ab eo possit malitia separari, mutata materia, vel operandi modo, ut est hominis occisio, vel quid simile. Quando opus est priori modo intrinsece malum, eo ipso prohibetur lege naturali, et consequenter a Deo ut est auctor ejus: ergo impossibile est ut lex divina positiva aliquid contra hanc naturalem justitiam contineat, licet supra illam multa possit præcipere, quæ in suo ordine sunt honestissima. Si autem opus sit posterioris rationis, eo ipso quia a Deo præcipiatur, erit honestum, ut in facto Abrahamæ videre licet; et idem est in similibus, de quibus dicemus infra, tractando de dispensatione legis naturalis. Hic enim posterior modus præcipiendi (quod notandum est) non contingit in generalibus legibus divinis, sed ad summum in aliquibus et raris personalibus præceptis, et ideo de legibus divinis evidentissimum est continere semper hoc justitiæ genus.

4. De legibus autem humanis, hoc fundatur in alio principio. Nam legislator humanus non habet voluntatem perfectam, sicut Deus, et ideo quantum est in se, et quoad factum potest interdum iniqua præcipere, ut constat: non tamen habet potestatem ad obligandum per iniquas leges, et ideo licet iniqua præcipiat, tale præceptum non est lex, quia vim aut valorem ad obligandum non habet: loquor autem de opere iniquo, quod sit contra legem naturalem aut divinam. Nam, si sit malum solum quia prohibitum lege humana, et illa possit auferri per subsequentem legem, jam illa posterior lex non erit de opere malo, quia revocata priori lege, tollitur malitia operis. Et ita est clara ratio assertionis, tum quia illa potestas est a Deo: quæ autem a Deo sunt, ordinata sunt: ergo est data in bonum et in ædificationem, non in malum, seu in destructionem: tum etiam quia nullus inferior potest

obligare contra legem et voluntatem superioris; sed lex præcipiens pravum actum est contra legem Dei prohibentis illum: ergo non potest obligare, quia impossibile est homines simul obligari ad agendum et non agendum aliquid: si autem opus pravum est prohibitum lege divina, non potest lex inferioris tollere illam superioris obligationem: ergo nec potest inducere suam: ergo ejus lex de tali opere non potest esse valida. Et de hac justitia legis loquebatur Augustinus, 1. 1 de libero Arbit., c. 5, cum dixit: *Mihi lex esse non videtur, quæ justa non fuerit.* Et de eadem intelligi potest quod dicit lib. de vera Relig., c. 31: *Conditor legum temporalium, si vir bonus est et sapiens, legem consulit æternam, ut secundum ejus incommutabiles regulas, quid sit pro tempore vitandum jubendumque discernat.* Unde sicut lex æterna solum justa præcipit, quia est ipsa justitia per essentiam, ita vera lex humana esse debet participatio ejus, et ideo non potest valide præcipere nisi justa et honesta, juxta illud Proverb. 8: *Per me reges regnant, et legum conditores justa decernunt.*

5. *Quomodo actus præceptus per legem habeat honestatem positivam.*—Atque hinc ulterius concluditur hanc conditionem, etiam positive intellectam esse de ratione legis, quamvis non uno et eodem modo singulis applicanda sit. Declaratur prior pars ex præcedenti: nam si actus præceptus non est malus de se, et per superiorem præcipitur, eo ipso potest honeste exerceri, quia ex vi præcepti recipit aliquam honestatem, etiamsi de se illam non semper habeat. Sicut enim actus de se non malus fit malus per justam prohibitionem superioris: ita actus de se non bonus, neque malus, per legem præipientem juste fiet bonus: et ita semper lex est de bono actu, quia vel bonum supponit, vel facit. Et ita constat posterior pars. Nam actus præcepti per legem interdum supponuntur boni et honesti de se, et per legem accipiunt tantum necessitatem et obligationem, quia antea erant voluntarii, et eorum omissio non erat mala: post latam autem legem omissio fit mala, et actus fit necessarius ad honestatem, ut patet de actu audiendi Missam, jejunandi, vel similibus. Aliquando vero lex datur de opere de se indifferente, ut de ferendis, vel non ferendis armis tali tempore aut loco, et similibus, et tunc actus fit bonus et ex efficacia, et ex fine legis, quæ honestas ordinarie pertinet ad aliquam specialem virtutem juxta capacitatem materiæ in qua lex versatur; quia in illa constituit tale medium,

ut in lege jejunii, seu prohibente pro tali tempore usum talium ciborum de se indifferens, et similibus: nonnunquam vero potest pertinere ad solam obedientiam, vel justitiam legalem, ut in lege prohibente ferre arma, vel alia similia. His ergo modis debet lex esse justa ex parte materiæ.

6. *Quomodo lex quæ versatur circa mali permissionem sit justa.*—Posset vero hic fieri objectio de lege humana permittente aliquid malum, quæ non videtur esse de re justa. De qua difficultate captiose disputat Augustinus, d. lib. 1 de liber. Arbitr., cap. 5 et 6, et infra de illa redibit sermo. Nunc breviter dico materiam illius legis non esse opus malum, sed permissionem ejus: permissionem autem operis mali bonam esse posse, cum Deus illam velit, et ita legem illam esse de materia justa. Quod si quis urgeat, quia permissio non est materia legis, sed effectus, respondeo imprimis permissionem non fieri a lege, nisi quatenus præcipit talem actum permitti, et non puniri, nec cohiberi, alias non posset subsistere vera ratio legis, ut ex genere ejus constat, et infra latius dicam. Deinde si quis ita loqui velit, ut actus ille sit materia legis; respondeo actum ipsum sub duplici ratione considerari posse, scilicet ut operabilem: et, ut sic, esse malum, vel ut permissibilem (ut sic dicam), et sub ea ratione non esse materiam pravam, vel rationi contrariam. Quod est dicere, actum illum non esse aptam materiam capacem obligationis legis, esse tamen capacem permissionis, quia in ordine ad finem talis potestatis non postulat necessario prohibitionem vel punitionem, et ideo, ut sic, esse materiam justam in ordine ad talem legem.

7. *Primum corollarium. Honestatem esse de ratione legis, et ad hanc reliquas conditiones ex Isidoro reduci.*—Ex hac assertionem sic declarata duo inferre possumus. Unum est, ad illam maxime pertinere primam conditionem positam ab Isidoro, in d. cap. *Erit autem lex*, scilicet, ut lex sit honesta, quod ex ipsa vocis proprietate satis patet. Addo etiam ad hanc justitiam legis optime reduci omnes conditiones positas ab Isidoro priori loco, seu in capite *Consuetudo*, d. 1, ubi primum ait: *lex erit omne quod ratione constiterit*, id est, lex debet esse consentanea rationi, quod nihil aliud est quam debere esse justam in sensu explicato. Imo in hac conditione virtute includitur omnis et tota justitia legis, quia non potest lex esse rationi conformis absolute, nisi undique justa sit. Et ideo divus Thomas, dicta quæst. 95,

artic. 3, non accepit hanc ut specialem conditionem legis, sed ut generalem, virtute includentem omnes, et ideo illas prætermisit.

8. Secundo ergo requirit Isidorus in lege, *ut religioni congruat*, quod D. Thomas, ibidem exponens de lege humana, dicit esse debere congruentem religioni in quantum esse debet proportionata legi divinæ. Hæc autem proportio non in alio consistit, nisi in hoc quod non præcipiat quæ lex divina prohibet, nec prohibeat quæ illa præcipit, et sic etiam idem est esse congruentem religioni, quod esse honestam. Possumus autem et conditionem extendere ad omnem legem, et religionem cum majori proprietate accipere pro vero ritu colendi verum Deum. Sic enim constat legem æternam, ut præceptiva est ad extra pro suis temporibus, esse maxime congruentem divino cultui, quia Deus per illam legem omnia ad suum honorem et gloriam ordinat. Et ideo maxime prohibet omne peccatum, quia suæ legi et bonitati contrarium est. Item lex naturalis, quæ est prima illius participatio, præcipue præcipit cultum Dei: propter hoc enim dixit Paulus, ad Rom. 1, gentes fuisse inexcusabiles, quia cum novissent illum non sicut Deum glorificaverunt. Et ideo lex naturæ non solum non præcipit, verum nec permittit aliquid quod veri Dei religione non congruat. Quamvis enim non singula præcepta illius legis præcipiant cultum Dei, nullum tamen præcipit aliquid quod non possit in gloriam Dei fieri, et hoc est religioni congruere.

9. In legibus etiam divinis positivis est hæc conditio per se nota, quia semper datæ sunt, ut maxime congruebat ad divinum cultum, et religionem pro talibus temporibus et populis, ut infra tractando de illis legibus videbimus, et optime colligi potest ex illa sententia Apostoli ad Hebr. 7: *Translatio sacerdotio necesse est ut legis translatio fiat*. Nam licet specialiter id dictum fuerit propter legem veterem, fundari recte potest in hac conditione legis, quod debet congruere religioni, et ideo, mutato ritu religionis, illam mutari necesse est. Unde hinc etiam solet Augustinus utriusque legis consonantiam et rationem explicare, ut attigit l. 3 Confess., capit. 37, et late prosequitur in libris contra Faustinum, et sæpe alias. Denique leges humanæ, si sint canonicæ, per se primo intendunt divinum cultum et religionem, et ita fere singulæ in illa materia versantur: aliqua vero possunt in aliis materiis versari, semper tamen in eis observatur maxime religionis decentia et congruentia. Denique leges

civiles, licet hunc finem per se non habeant, illi tamen subalternantur, et ita debent illi non repugnare: alias justæ non possunt esse, et hoc modo debent congruere religioni. Potest enim hæc conditio et positive et negative explicari: et licet in quibusdam legibus prior modus inveniatur, in aliis sufficit posterior, scilicet, ut religioni veræ non repugnent, quod totum ad honestatem earum pertinet.

10. Tertio requirit Isidorus in lege, *quod disciplinæ conveniat*, quod D. Thomas exponit, *Quia debet esse proportionata legi naturæ*, quæ proportio non in alio potest consistere nisi in hoc quod non deviet a præceptis et præscriptis legis naturæ: debet enim legislator humanus se gerere in ferendis suis legibus tanquam discipulus (ut sic dicam) legis naturalis, et ea præcipere quæ disciplinæ illius legis congruant. Quod recte quidem dictum est. Tamen si hanc conditionem intelligamus de disciplina respectu subditorum, optime dicemus omnem legem tradere subditis convenientem doctrinam, et sic disciplinæ convenire. Est enim omnis lex instructio quædam subditorum, juxta illud: *Lex Domini immaculata, etc., sapientiam præstans parvulis*; quia omnis justa lex aliquo modo lex Domini est, sapientiamque præstat parvulis: ergo respectu illorum doctrina quædam est: ergo recte de omni lege dicitur quod debet esse conveniens disciplinæ. Illa autem instructio morum (de hac enim est sermo) conveniens dicitur disciplinæ, quæ virtutem promovet, vel ita est utilis ad alios fines, ut moribus honestis non noceat, sed potius prosit, quantum in se est. Nam etiam hæc conditio potest positive et negative intelligi, et uterque modus sufficit cum proportionem accommoda, licet vix possit esse lex non repugnans moribus honestis, quæ non habeat aliquam congruentiam ad honestam disciplinam, si alioqui est utilis reipublicæ, quod in ultima illarum conditionum significatur. Addit enim Isidorus, *quod saluti proficiat*. Quod exponit D. Thomas, *in quantum est proportionata utilitati humanæ*, subindicans ad hanc conditionem pertinere, quod supra dictum est, legem esse utilem communi bono; in quo sensu etiam potest ad omnem legem hæc conditio accommodari, ut supra declaratum est: posset tamen hæc particula subintelligi magis theologice de salute animæ, quam fortasse præ oculis habuit Isidorus; nam illam solent sancti Patres nomine salutis significare; erit autem lex talis, si sit justa, quia observantia legis justæ, quantum est de se, proficit ad salutem. Et ita per hæc omnia ver-

ba explicatur honestas legis, ut observandæ a subdito. Neque propterea sunt verba superflua, quia per diversos respectus magis explicatur honestas legis, et connexio quam habet cum superioribus bonis tam ad Deum quam ad animam pertinentibus.

11. *Secundum corollarium. Legem sine honestate, non solum legis rationem non habere, verum nec obligare nec servari posse.*—*In dubio de honestate legis præsumendam esse honestatem, ac proinde servandam.*—Secundo, infertur ex dictis legem non habentem hanc justitiam seu honestatem non esse legem, neque obligare, verum etiam nec servari posse. Hoc constat, quia justitia repugnans huic honestati legis est ipsi Deo contraria, quia includit culpam et offensionem Dei: ergo non potest licite servari, quia non potest Deus licite offendi. Item talis justitia non potest inveniri nisi in legibus ab hominibus latis: oportet autem obedire Deo magis quam hominibus: ergo non possunt tales leges servari contra obedientiam Dei, sicut non obeditur prætori contra præceptum regis, sicut a fortiori argumentatur Augustinus, lib. 1 de Verbo Domini, serm. 9, c. 8. Advertunt autem omnes doctores necessarium esse, ut de injustitia legis certo moraliter constet: nam si res sit dubia, præsumendum est pro legislatore, tum quia habet altius jus et illud possidet; tum etiam quia regitur altiori consilio, et potest habere rationes universales subditis occultas; tum etiam quia alias subditi sumerent nimiam licentiam non parendi legibus, quia vix possunt esse tam justæ, quin possint ab aliquibus per apparentes rationes in dubium revocari. Atque ita docuit Augustinus, 22 contra Faustinum, capit. 75, et refertur in capite *Quid culpatur*, 23, q. 1. Quanta vero certitudo de hac injustitia legis necessaria sit, ut homo teneatur illi non parere, in 1. 2, tractando de conscientia, tradi solet, et infra, tractando de obligatione legis, præsertim humanæ, aliqua dicemus: nam circa illas leges solent maxime occurrere hujusmodi dubia, et possunt multipliciter variari, et ideo ibi commodius ac plenius hæc materia expeditur. Quomodo autem in casu dubio pro principe præsumatur, tractant late Panormitanus, in capite *Cum in Ecclesiarum*, n. 14, et Felinus, n. 60 et sequentibus de Constitutionibus, Turrecrem. in cap. *Sententia*, 11, quæstione 3, concl. 6 et 7, n. 8 et 9, et in c. *Si dominus*, eadem causa et quæst. in fine.

12. *Secunda assertio.*—*De ratione legis esse ut juste feratur.*—Dico secundo: De ratione

legis est ut juste feratur, et aliter lata non erit vera lex. Prior pars communis est. Et quoniam de divinis legibus satis per se evidens est juste ferri, in humanis explicabitur assertio quam posuit D. Thomas, d. quæst. 96, art. 4, ubi expositores omnes et alii statim referendi. Probatur autem primo in generali: quia de ratione legis est ut sit rationi consentanea, ut probant omnia adducta in superiori puncto, et omnes etiam philosophi supra citati agnoverunt: ut autem sit rationi consentanea, non satis est ut habeat materiam honestam, sed etiam ut formam justam et rationabilem servet, et hoc est juste ferri: ergo hoc est de ratione legis. Deinde declaratur in particulari, supponendo, cum dicimus esse de ratione legis ut juste lata sit, non esse sermonem de modo juste operandi ex parte operantis, sed ex parte operis. Nam modus ex parte operantis requirit ut non solum ex parte legis nihil deficiat, sed etiam ut operans bono affectu, et non ex odio vel cupiditate moveatur, quod in modo et circumstantiis operandi ex parte sua prudenter se gerat, hic autem modus studiosus, seu virtutis ex parte legislatoris ferentis legem, non est necessarius ad valorem legis. Nam potest princeps in lege ferenda male et inique se gerere, et nihilominus justam, et bonam, ac validam legem ferre. Modus autem requisitus ex parte legis est, ut non solum materia legis sit honesta, sed etiam forma: tunc ergo dicitur lex juste ferri, quando in ea servatur forma justitiæ, ut D. Thomas supra, dict. art. 4, et quæst. 95, art. 3, eleganter declarat.

13. *Triplex justitiæ virtus exerceri debet, ut lex juste feratur.*—Potestque in hunc modum amplius explicari: nam ut lex juste feratur, tres virtutes justitiæ in illius forma cerni debent. Prima est justitia legalis, cujus est commune bonum intendere, et consequenter jura communitati debita servare: at lex hunc finem præcipue intendere debet, ut ostensum est: debet ergo ferri juste secundum legalem justitiam, et hoc modo ait D. Thomas, supra, debere legem esse justam ex fine boni communis. Secunda est justitia commutativa ad quam spectat, ut legislator non plus præcipiat quam possit, quæ justitia est maxime necessaria ad valorem legis: unde si princeps legem ferat pro non sibi subditis, contra justitiam commutativam peccat respectu illorum, etiamsi actum de se honestum et utilem præcipiat. Et sic dixit D. Thomas requiri in lege justitiam ex parte ferentis. Tertia justitia est distributiva, quæ etiam in lege requiritur, quia, præci-